

*Нада М. Радушки**

Институт за политичке студије, Београд

ЕТНОГЕНЕЗА, ИДЕНТИТЕТ И ДЕМОГРАФСКИ РАЗВОЈ ВЛАХА У СРБИЈИ

Сажетак

На етничкој карти Србије влашка етничка заједница заузима посебно место, специфична по многим својим карактеристикама - порекло, језик, традиција, обичаји, демографски развој и др.). У раду се проучава етногенеза Влаха, кроз призму сложених историјских, миграционих, етногенетских, интеграционих и асимилационих процеса, сагледавањем различитих теорија, ставова и мишљења, често дијаметрално супротних, што имплицира на закључак да ова тема још увек није у довољној мери истражена и да захтева мултидисциплинарни приступ. Анализа популационог развоја Влаха, базирана на пописним подацима (1948–2011), показује велике варијације у њиховој бројности као резултат честе промене националне припадности, док су код декларисања о матерњем језику стабилнији изјашњавајући се за свој етнос. Иако је у одређеној мери присутна алтерофонија, влашки језик се одржао до данас, што је од велике важности за очување њиховог националног и лингвистичког идентитета, док је уједно познавање званичног језика неопходно за пуну интеграцију у друштвени, културни и политички живот Србије.

Кључне речи: Власи, порекло, матерњи језик, идентитет, демографски развој, Србија

* Имејл-адреса: nadaraduski@gmail.com.

У научној, стручној, па и широј друштвеној јавности све чешће се срећемо са питањем ко су Власи и одакле воде порекло, имајући у виду да постоје различите, често дијаметрално супротне теорије и мишљења о етногенези Влаха. Наука још увек није дала јасан одговор на ово питање, јер у досадашњим истраживањима није дошла до поузданих историјских података нити је понудила значајније научне радове мултидисциплинарног приступа. С обзиром на углавном недовољну и несистематизовану изворну грађу, често се радило о неодређеним ставовима, ограниченим резултатима, као и релативно скромном научном доприносу, због чега је будуће проучавање етногенезе влашке етничке заједнице и савремених етничких процеса од великог значаја. Сложена миграциона и етнодемографска кретања, под деловањем бројних природних и друштвених чинилаца, значајно су утицала на социо-економски развој, етницитет, језик и културу влашког становништва. Бурни историјски и политички догађаји на Балкану рефлектовали су се на начин живота, честе миграције, популациону динамику и национални идентитет, па се може рећи да порекло Влаха по много чему и даље остаје енигма, при чему је мистификација њихове националне припадности неретко политичке природе. О пореклу Влаха постоје различите теорије и много конфузије. Зато истраживање етногенезе као важне компоненте националног и језичког идентитета Влаха, која није ни мање ни више компликована од етногенезе других балканских народа, захтева интердисциплинарни приступ и познавање историје, географије, демографије, етнологије, лингвистике и других сродних научних дисциплина.

МИГРАЦИОНА КРЕТАЊА И ЕТНИЧКО ПОРЕКЛО ВЛАХА У СРБИЈИ

Влашка национална мањина у Србији је специфична по многим карактеристикама, а пре свега по етнодемографском и историјском развоју, просторном размештају, миграционим одликама, националној и политичкој еманципацији, језику, традицији и обичајима. Припадници влашке мањине концентрисани су у региону источне Србије, који је у географском и антрополошком погледу такође врло

специфичан. Историјски извори указују да су се, пре римског освајања Балкана, на данашњој територији источне Србије простирале Мезија и Тракија, чије становништво је говорило неком мешавином азијско-европског језика са примесам и појмовима из латинског и германског, а северно, одвојена Дунавом, простирала се Дакија. Све три провинције су од првог до четвртог века нове ере биле под влашћу Римљана, па је становништво у потпуности романизовано, а латински је био главни језик (Vlahović 1998, 97). Нешто каснији продор Хуна, а затим и Гота, такође је оставио значајног трага на етничку слику тог региона. Даљи развој историјских догађаја показује да у шестом веку преко источне Србије продиру на Балкан словенска племена која ће се ту временом трајно настанити. До седмог века завршено је насељавање словенских племена (вероватно предака Тимочана и Браничеваца) који староседеоце називају Власима (а предео северно од Дунава Влашка), при чему етничко мешање Словена и староседелаца постаје све интензивније (Petrović 1996, 796). Упркос томе што су Власи углавном били сточари, за разлику од новодошних Словена, они су као представници романизованих балканских староседелаца дошљацима пренели многе античке тековине, знања и обичаје, о чему сведоче латинске посуђенице у језицима Јужних Словена. Касније, хронолошки гледано, на промену етничке слике источне Србије утицали су Бугари, затим византијска доминација (од 9. до 13. века), у међувремену формирана српска држава Стефана Немање (1181–1190), и на крају турска окупација.

У периоду развијеног феудализма (до 15. века), Власи на територији данашње Србије били су етнички углавном славинизирани, при чему се под Власима у том периоду не подразумева етничка скупина, већ посебан социјални слој са формираним обавезама према феудалној класи, коме је сточарство било главно занимање.¹ Са турском окупацијом

¹ Законик цара Душана из 1345. године је први званични правни акт у Србији који спомиње Влахе као део укупног, невластелинског становништва, при чему је њихов положај био нешто бољи у односу на друге, зависне сељаке оптерећене разним дажбинама и са ограниченом слободом кретања. Власи су водили претежно номадски начин живота, да би се тек касније почели настањивати по селима. Под именом Влаха се у држави цара Стефана Душана подразумевао становник који није био српског порекла и није говорио српским језиком (мада га је познавао у циљу боље комуникације и трговине). Исто тако, Власи и Срби нису смели да ступају у мешовите бракове, јер су такви бракови били забрањени (Mutavdžić 2008, 298).

овог дела Балкана (1396), која се одржала скоро до половине 19. века (1833), становништво источне Србије било је изложено многим тешкоћама, због чега се исељавају у разним правцима, а највише преко Дунава, на простор Румуније и Угарске. Стални емиграциони и имиграциони токови, проузроковани турском влашћу, политичким и економским факторима, као и мешања домицилног становништва са досељеницима, значајно су се рефлектовали на етнички састав тог подручја.

У источној Србији на почетку 18. века у највећем проценту било је заступљено досељено становништво са Косова и из јужне Србије, али је за демографски девастирану Србију кључни догађај представљала Велика сеоба Срба. Косовско становништво, бежећи од Турака (први пут 1690. и други пут 1737. године), прешло је Саву и Дунав и расуло се по Војводини, Мађарској, Румунији, Молдавији и Украјини. Једна веће скупина прешла је у Тимок и Крајину, мешајући се са влашко-тимочким становништвом, а упоредо источну Србију насељава и влашко становништво које долази са севера, као и шопско становништво придошло из Загорја и Видина, које је населило околину Књажевца и долину Тимока, доносећи са собом неке одлике бугарског менталитета.²

У то време преци данашњих Влаха били су обесправљени сељаци у румунским кнежевинама Влашкој и Молдавији, као и под влашћу Аустрије и Мађарске на подручју Баната, Ердеља и у Добруци. Економска и социјална структура румунског друштва била је веома неповољна, а изузетно тежак положај сељака био је најтежи и најнехуманији у читавој Европи, што је представљало окидачки механизам миграционих кретања за време феудализма (Petrović 1996, 802). Досељавање Влаха са севера у једном периоду је подстицала и аустријска власт (чијој је администрацији са седиштем у Темишвару припао део карпатске Србије), јер

2 У време Велике сеобе Срба под Арсенијем III Чарнојевићем у ове крајеве населила се кос-метохијска струја (села Црноречке котлине) чији су потомци и данас главно српско становништво у околини Зајечара, у Хомољу, Ресави и Звизду. После њиховог досељавања почело је долазити становништво са динарском струјом (из динарских крајева има највише оних из околине Сјенице и Црногораца, а мање Херцеговаца), затим тимочко-браничевска струја (обухвата унутрашња пресељавања), као и моравско-вардарска (која је довела досељенике из Поморавља, Повардарја и Грчке и населила јужне и југозападне делове Црноречке котлине). У мањим групама подручје Црноречке котлине населили су Власи са севера, а затим и Крајину и Кључ, брдско подручје Звизда и Горњи Пек (Vesić 1978).

је у доба аустријске окупације (1718–1739) вршена планска колонизација Војводине и источне Србије. Ово насељавање Влаха дало је завршну физиономију етничкој структури источне Србије, уз прилив Срба који долазе из крајева под Турцима (Petrović 1968, 47). Влашко становништво досељено из Влашке и Аустрије добијало је помоћ и додатне олакшице, што је код њих створило осећај привржености и припадања српском народу, па је за Влахе Србија била из економских разлога имиграциона земља све до Балканских ратова почетком 20. века. Још интензивније досељавање Влаха у ове крајеве дешава се у време друге колонизације, после аустро-турског рата (1788–1791), када је у Влашкој завладала велика глад и становништво у већем броју прешло преко Дунава и населило Подунавље, које је било под турском влашћу. У време ових ратова, као и са догађајима из 1788. године познатим под називом Кочина крајина, почиње период интензивнијег досељавања предака данашњег становништва, које достиже максимум у првим деценијама 19. века (Vlahović 1998, 98).

Становништво источне Србије често је било принуђено на миграције, посебно у време ратова и када је овај регион постајао периферан у оквиру римских, византијских, словенских, а касније и турских административних јединица, али се велики број миграната, чим би се ратни сукоби смирили, враћао на своја огњишта. Осетнији повратак, међутим, примећује се тек када су ови крајеви дефинитивно ослобођени од Турака. У то време евидентан је велики број повратника из Угарске и Румуније, а са њима су дошле и бројне влашке породице из Баната, које и данас живе на овим просторима. Касније, миграције нису биле тако масовне, или су биле привремене, па осим унутрашњих миграционих кретања, међусобних мешања и укрштања, других етничких промена није било, ако се изузму политички догађаји кроз које су Власи и Срби пролазили заједно (Vlahović 1980, 107). Миграционим процесима потпуно је измењено становништво у овим областима, тако да је тешко установити ко су „прави” староседеоци. Детаљна анализа узрока иселавања и уселавања, инверзних и полиинверзних миграција, могла би дати значајне резултате, посебно важне за етногенезу Влаха. Дуготрајне миграције, различитог обима, смера и интензитета, као главна детерминанта демографског развоја становништва, несумњиво су дале печат и пресудно утицале на етничку слику источне Србије.

Када се говори о пореклу и идентитету Влаха, српско-влашкој симбиози и етногенетским процесима у току историјског развоја друштва, у научним круговима влада прилична конфузија. Не постоји сагласност аутора – историчара, географа, социолога, културолога и других, о етногенези Влаха, али се сва та различита гледишта могу свести на неколико доминантних теорија. По једној, Власи су у ствари Срби који су пред најездом Турака пребегли у данашњу Румунију, тамо се временом романизовали, а у Србију се вратили када су се услови поправили; по другој, Власи су романизовано староседелачко становништво, првенствено Трачани; а по трећој, Власи су досељеници из Румуније у време аустро-угарских ратова (Stojadinović i Trailović 2017, 236; Mihajlović 2014, 212).

Познати српски етнолог Тихомир Ђорђевић формулисао је тзв. инверзну теорију, по којој су Власи потомци Срба који су са продором Турака на Балкан бежали на север, у Банат и Ердељ, тамо се под утицајем Влаха (како су Срби тада звали Румуне) „повлашивали”, па се враћали као Власи кад су у Србији створене повољне прилике за повратак.³ Он тврди да међу Власима источне Србије нема потомака „балканских старинаца”, док су топоними овог краја, са веома малим изузецима, сви српски. Чак и међу самим становништвом влашког говорног језика постоје недвосмислена народна предања о томе како су они раније (до великих сеоба Срба пред најездом Турака) били Срби, односно да потичу од српских исељеника који су прелазили Дунав и мешали се с тамошњим румунским живљем.⁴ При томе, „треба разликовати став да су Власи пореклом из Румуније и став да су пореклом Румуни” (Marjanović 1981, 40). Другачија научна мишљења ову теорију сматрају неодрживом, због хипотезе о „повлашавању” Срба,

3 Инверзну теорију Тихомир Ђорђевић је формулисао за потребе југословенске делегације на Мировној конференцији у Паризу, која је на крају Првог светског рата цртала нову мапу Европе. Истичући да се не ради о етничким Румунима него о „повлашеним” Србима, Ђорђевић је желео да сузбије румунске претензије на територију источне Србије, које су се отворено испоиле на тој Конференцији, и које су реално претиле да Србији одузму део територије (Durlić 2020, 33).

4 У оквиру изучавања порекла Влаха, Тихомир Ђорђевић у свом путописном делу „Кроз наше Румуне” наводи да „сви Румуни источне Србије нису Румуни по пореклу”. Многи од њихових предака некада су били Срби, који су услед ратова и турске окупације пребегли у Румунију и источни Банат, тамо се асимилovali, а касније као Румуни, са правим Румунима дошли у Србију. О томе сведоче очувана српска имена и традиција, мада су живећи у румунској средини заборавили свој језик и поједине српске обичаје (Ђорђевић 1906).

постављајући логично питање: ако су Власи настали од Срба који су на румунском етничком простору „повлашени” у периоду од 14. до 18. века, „како онда нису повлашени Срби који су тамо остали још два века после тога, и то у време кад је асимилаторска снага Румуније постала вишеструко јача (српска дијаспора управо у румунском Банату очувана је боље него био где другде)” (Durlić 2020, 33–35).

За разлику од инверзне, тзв. аутохтонистичка теорија тврди да су Власи староседеоци, најстарији народ на простору источне Србије, односно да су романизована аутохтона популација Трачана која се доласком Словена сели у планине и бави сточарством. Међутим, и ово гледиште је дискутабилно јер почива на хипотези да човек вековима живи на једном месту, о чему сведочи систематско антропогеографско истраживање порекла становништва које је започело још 1896. године по методологији географа Јована Цвијића, а која се састојала у „проучавању становништва на лицу места, од села до села, од куће до куће” (Cvijić 1966). Цвијић је утврдио велики број досељеника са румунског етничког простора, који су тада чиниле само Влашка и Молдавија, а идентична ситуација је и са пореклом српског народа у источној Србији где је евидентирао и породице чији су преци стигли са Косова већ после Косовске битке (14. век), а не само током Велике сеобе Срба (18. век).⁵ Аутохтонистичкој теорији могуће је прикључити и теорију румунских научника, по којој су Власи источне Србије остаци римског становништва које је цар Аурелијан преселио из Дакије (данашња Румунија) у Мезију (која је у трећем веку обухватала целу област данашње источне Србије). Аурелијан је повукао цео римски плебс (војнике, чиновнике, велепоседнике, трговце, једном речју римске богаташе), док су у Дакији остали само сељаци од којих ће касније настати данашњи Румуни. Један део овог становништва је пред доласком Словена

5 У једном периоду, а посебно у другој половини 17. века, овај регион био је знатно опустошен. Старо становништво је било српско. У готово опустеле крајеве најпре су дошли Косовци, а после њих највећи део влашког становништва доселио се из Баната и Ердеља. Временом је дошло до разноврсних укрштања и мешања између становништва разних струја досељавања, Власи су се претапали у Србе, а Срби у Влахе. Услед тога се северно од Ртња формирала нарочита етничка група у којој има регионалних специфичности, али је као целина знатно другачија од становништва јужно од Ртња. Током 18. и 19. века миграције добијају нови замаха, када је источна Србија насељена новим углавном косовско-метохјским и црногорским становништвом, али и румунским, које у потрази за бољим животом долази у Србију заједно са повратницима српског порекла (Cvijić 1922,70).

отишао на запад у приморске градове, а други део, од кога су настали данашњи Власи, повукао се у планине Мезије и почео да се бави сточарством (Poulton 1997). На неодрживост и ове теорије указује раније поменута антропогеографска грађа, док њене присталице доказе проналазе у ретким помињањима етницима Влаха.

Треће научно гледиште посматра Влахе као део румунског народа. Реч је о популацији која је настала романизацијом балканских староседелаца. Наиме, иако међу савременим Власима има порумуњених Срба, Бугара и других, то не може променити чињеницу да они постоје као романски елемент са многим карактеристикама које су сродне или идентичне и код осталих балканских Романа (Draškić 1969; 1975). Ову теорију нису осмислили румунски већ српски научници у 19. веку. Тако је В. Јакшић, који се сматра оцем српске статистике, први написао, и пре него што је Румунија на Берлинском конгресу 1878. године међународно призната као независна држава, да су „Власи или Румуни” најмногобројнија несловенска народност у Србији, и да су „повезани са својим једноплеменицима који живе у Влашкој и Банату” (Durlić 2020, 37).

Најближе истини је гледиште да су у мањој или већој мери све наведене теорије тачне, односно да порекло Влаха на простору источне Србије није јединствено. Другим речима, један део Влаха потиче од Срба који су у дужем периоду живећи у Румунији преузели румунски језик и обичаје, други део су потомци аутохтоног балканског становништва, и трећи део су пореклом Румуни досељени у Србију. Треба имати у виду да су се етнички процеси са мањим или већим интензитетом одвијали током целог средњег века, да би се тек у 19. веку окончало конституисање данашњих држава. Уједињењем кнежевина Влашке и Молдавије настаје Румунија, а Власи су конститутивни елемент становништва Румуније, али чине и мање групе лоциране по целом Балкану, јужно и западно од Дунава. У том смислу, у источној Србији влашку етничку заједницу поред румунских Влаха чине и романизовани Срби, па се она дефинише као српско-румунска мешавина двојног идентитета, а докази за то су многе језичке подударности, сличности у начину живота, ношњи, обичајима, народној књижевности и другим етнолошким обележјима (Dragić 2002; Perić 2014).

Имајући у виду конфузију у погледу наведених теорија, многи аутори тврде да је порекло Влаха најлакше утврдити на основу богате антропогеографске оставштине и дубљим истраживањем миграционих кретања, језичке грађе и елемената из народне књижевности, што указује на необичан етнички профил Влаха као мешавину више генетских компоненти, специфичан у погледу националног идентитета јер садржи и румунски и српски део, али који несумњиво има и елементе који воде порекло из предроманске и предсловенске етничке основе.⁶ Зато се досадашња научна истраживања и теоријски закључци о етногенези Влаха могу схватити само као допринос и подстицај за даље проучавање још увек непоуздано утврђеног порекла влашке етничке заједнице.

ЕТНОДЕМОГРАФСКИ РАЗВОЈ ВЛАХА У СРБИЈИ

Миграције, природни прираштај, етничко декларисање, асимилациони и интеграциони процеси, као и друштвено-политичке околности, мењали су демографску слику и место Влаха на етничкој карти Србије. Током времена етнички процеси одвијали су се у два развојна правца: с једне стране, у правцу формирања појединих етничких група, што је водило ка даљим етапама развоја нација, и с друге стране, у правцу интеграције различитих етноса, без обзира да ли је реч о асимилацији, симбиози, хомогенизацији или социјалној интеграцији која подразумева повезивање појединих етничких заједница преко склапања хетерогених бракова, билингвизма и промене националне припадности.

Популациона динамика Влаха, 1948–2011

Анализа квантитативних и квалитативних промена у демографском кретању Влаха базирана је на подацима званичних пописа становништва спроведених у периоду

6 Румунски део је онај који називамо етничким и који садржи матерњи језик и његове фолклорне и духовне творевине, дакле традиционалну културу коју је влашки сељак стварао вековима у аутархичном животу унутар своје сеоске заједнице. Српски део идентитета чини његова политичка надградња која се обично зове националном свешћу, а која је формирана у Србији, истовремено са стварањем српске нације и њене националне свести (Durlić 2020, 39).

после Другог светског рата (1948–2011), на основу којих се може се добити слика о популационој динамици и трендовима у посматраном временском раздобљу.⁷ У свим пописима било је инкорпорирано питање о националности, на које су се грађани Србије, у складу са уставним одредбама, могли слободно (не)декларисати. Субјективни карактер ове етничко-пописне одреднице пружа могућност промене националне припадности, што је често представљало отежавајућу околност за правилну анализу етнодемографских појава и компарацију пописних резултата. Сваки попис представља огледало политичких прилика које су на одређени начин утицале на изјашњавање и трајну или привремену етничку алтернацију, као одговор на актуелна збивања. У складу с тим, атипичне варијације у бројности Влаха, од пописа до пописа, не могу се објаснити само природном (наталитет и морталитет) и миграционом компонентом, већ треба имати у виду и честе промене приликом националног декларисања проузроковане друштвеним околностима, односно дејство субјективног фактора који је, мада квантитативно тешко мерљив, често имао пресудну улогу у популационој динамици Влаха (Raduški 2007, 34).

Први попис после Другог светског рата (1948)⁸ показао је да влашка мањина броји 93,4 хиљаде (1,4%) и налази се на четвртом месту у етничкој структури Србије (после албанске, мађарске и хрватске мањине), док су у централној Србији, где су територијално концентрисани, чинили бројчано (после бугарске) најрелевантнију националну мањину (2,3%) (табела 1).

7 Први подаци о националном саставу могу се пронаћи у пописима спроведеним средином 19. века, али нису обухватили све националне заједнице. Тако, на основу пописа 1859. године објављени су први резултати о народности, али само са разликовањем Срба и Влаха, пошто је од неспрских народности једино влашка била нешто јаче заступљена, посебно у четири источна округа (крајински, црноречки, пожаревачки, ћупријски). Попис из 1866. даје детаљније информације о етничком саставу тадашње Србије: Срби 87%, Власи 10,5%, Роми 2,1%, и 0,5% остале народности (Republički zavod za statistiku [RZS] 1954). На Берлинском конгресу (1878), Румунија је призната као држава, а Србији је наметнуто питање мањина као услов за међународно признање, па су од тада Власи пописивани као Румуни. Остали пописи спроведени до краја 19. века показују мале уделе неспрског становништва, а оваква етничка слика Србије задржаће се све до нових територијалних проширења после Балканских ратова и Првог светског рата.

8 Пре Другог светског рата питање о националној припадности није фигурирало у пописима становништва, већ само о матерњем језику и вероисповести (1921), док је у попису 1931. године питање о националности било формалне природе.

Табела 1. Власи у Републици Србији, 1948–2011.

Година пописа	Укупно становника	Власи	
		Број	%
1948	6.527.966	93.440	1,43
1953	6.979.154	28.047	0,40
1961	7.642.227	1.368	0,02
1971	8.446.591	14.724	0,17
1981	9.313.676	25.596	0,27
1991	7.822.795	17.804	0,23
2002	7.498.001	40.054	0,53
2011	7.186.862	35.330	0,49

Извор: Обрада аутора на основу пописа становништва за одговарајуће године, Републички завод за статистику, Београд.

Напомена: За период 1948–1981 дати су подаци за целу територију Србије, док се подаци за период 1991–2011 односе на Србију без Косова и Метохије.

У наредним пописима приметне су велике осцилације у бројности (најмање Влаха пописано је 1961.године, само 1368 или 0,02%), и никада се више нису приближили уделу од једног и преко једног процената, што је резултат бројних фактора (статистичко-методолошких, социо-демографских, политичких и др.). Варијације у бројности најбоље илуструју изражену етничку алтернацију, појаву у социоантропологији названу „ситуациони идентитет”, која је иманентна Власима и стално присутна (само различитог смера), било између два пописа или између пописа и регистрације виталних догађаја (Petrović 1987). У посматраном периоду (1948–1981), број и удео Влаха се смањило за готово четири пута (са 93,4 на 25,6 хиљада, или са 1,4% на 0,3%), при чему стопа раста ове националности у појединим међупописним раздобљима није демографски логична, јер популациона динамика почива готово искључиво на промени националне припадности.⁹ Томе доприносе и етнички хетерогени бракови који заузимају посебно место у оквиру различитих етногенетских процеса, а степен етничке хетерогамije код Влаха је врло висок. Укрштање и мешање становништва доводи до биолошког,

⁹ Нелогичним демографским променама (нагли пад или пораст) није поклањана довољна пажња у статистичким извештајима, нити су спровођена додатна контролна истраживања. Другим речима, статистика није показала одговарајући интерес за стручне расправе и решавање овог проблема, због увек присутне идејно политичке обојености питања о националној припадности.

психолошког и културног изједначавања, симбиозе и стварања специфичног етничког амалгама (Vlahović 1967, 88).

На крају 20. и почетком 21. века десиле су се корените политичке, економске и етнодемографске промене, распад бивше СФРЈ, велика пресељавања и исељавања становништва, специфични облици миграција (избеглиштво), етнички и верски ревивализам код појединих националности, што је битно изменило етничку карту Србије. У међупописном раздобљу (1991–2002) само су Власи (поред Рома) забележили повећање бројности (са 17,8 хиљада на 40,1 хиљада) и удела (са 0,2% на 0,5%), што је историјски максимум (изузев 1948.) искључиво као резултат промене приликом пописног декларисања, с обзиром на негативну стопу природног прираштаја. Наредни попис (2011) бележи пад укупног броја Влаха (са 40,1 на 35,3 хиљада), првенствено услед демографских фактора, недовољне репродукције и интензивног процеса старења становништва (Raduški 2013, 19). Просечна старост износи чак 51,3 године (републички просек је 42,2 године), а старосну структуру одликује три пута више старих (преко 65 година) него младих (испод 15 година). На депопулацију Влаха је поред негативног прираштаја у великој мери утицала и миграциона компонента. Наиме, од средине 1960-их започињу емиграције на тзв. привремени рад у иностранство, а затим још интензивније за време економске кризе 1990-их, да би се наставиле и почетком 21. века.¹⁰ То илуструју и подаци о структури домаћинстава и изворима прихода, на основу којих се види да је код Влаха, са традиционално великим бројем лица на раду/боравку ван земље, и врло висок удео (40%) домаћинстава издржаваних из иностранства (Ђurić i dr. 2014).

Интензивне миграције, историјски, геодемографски, економски, културни и бројни други чиниоци формирали су територијални размештај припадника влашке националне мањине, који одликује висока етничка компактност у источној Србији (Браничевски, Борски и Зајечарски округ). Најбројнији су (мада немају етничку превагу ни у једној општини) у Бору (6701), Петровцу на Млави (4609), Мајданпеку, Неготину, Жагубици, Кучеву, Бољевцу и Зајечару, и у ових осам општина

¹⁰ У укупној емигрантској популацији која је после 2002. године напустила земљу, Власи партиципирају са процентуалним уделом (1,65%) који је знатно већи од њиховог удела у укупном становништву Србије (0,49%), што још једино важи за Роме и Бошњаци.

живи 85% од укупног броја Влаха Србије. Највеће процентуално учешће имају у општинама Бољевац (25,8%), Кучево (25,3%), Жагубица (22,1%), Петровац на Млави (14,7%), Бор (13,8%) и Мајданпек (13,1%), у којима је временом повећавана етничка хетерогеност становништва због смањења удела Срба и Југословена, а истовремено повећања удела Влаха (Republički zavod za statistiku [RZS] 2012).

Мада је тешко предвидети смер и интензитет будућих миграција, као и стабилност националног опредељења, истраживања указују на суморну демографску слику влашке националне мањине у Србији, будући да негативни трендови у репродукцији становништва, депопулација и интензиван процес старења имају бројне негативне импликације на све сфере друштвеног живота и будући економски, политички, социјални и демографски капацитет Влаха.

Језик као компонента влашког националног идентитета

Пописно-статистичка истраживања националних заједница у Србији су показала да се етничко декларисање у великој мери поклапа са изјашњавањем о матерњем језику, што није случај и са влашком заједницом код које је присутан одређени степен алтерофоније. Имајући у виду да је због критеријума субјективности национална припадност флотантна категорија, матерњи језик је често поузданији и објективнији индикатор етничког порекла. Генерално, степен алтерофоније већи је код малобројнијих националности, просторно дисперзивних, али и код оних које су већ дуго флотантне по питању етничког опредељења, што је карактеристика и припадника влашке националне мањине. Све то указује на сложеност и испреплетаност етногенетских процеса, али и да је, генерално, интеграција јача по националном опредељењу него по матерњем језику (Spasovski 1994, 16; Petrović 1994, 27).¹¹

Код Влаха, матерњи језик је често прецизнији показатељ бројности и популационе динамике него изјашњавање о

11 Интересантно је да је код жена алтерофонија знатно присутнија него код мушкараца, што указује на оправдану претпоставку да у мешовитим браковима жене чешће мењају националност наводећи националну припадност мужа као своју, док је то ређи случај код матерњег језика.

националној припадности, што показује и пракса досадашњих пописа. Власи се најчешће декларишу, када су у пописници инкорпорирана оба питања, за влашки језик, али за српску националност. У попису 1948. године, када је постављено само питање о народности, они су као одговор уписивали „влашка”, јер су тиме желели да истакну свој матерњи језик. Касније су у погледу матерњег језика углавном имали исти одговор, али су се на питање о националности у великом броју изјашњавали као Срби. Тако је 1953. године број Влада (28,0 хиљада) значајно мањи од броја лица која су изјавила да им је језик влашки (198,8 хиљада), што имплицира на промену националне припадности, док су код изјашњавања о матерњем језику били стабилнији у опредељењу (Raduški 2011, 330). Чињеница је да се влашко становништво тада веома упорно држало свог језика, док је осећај националне припадности био прилично неодређен и неформиран. У том периоду власти су настојале да Власима дају неки статус националне мањине, етничке посебности или неки облик културне аутономије, али су они показивали отпор према сваком покушају да буду различито третирани, незадовољство према издвајању из српске етничке заједнице и евентуалном везивању са Румунима преко Дунава (Petrović 1966, 43).

Историјски посматрано, суживот Срба и Влада, међусобно прожимање, помагање и разумевање, склапање бракова и различити облици свакодневног заједничког живота, допринели су српско-влашкој симбиози и осећају припадности већинској српској заједници. Стављајући у први план држављанство у односу на националност, они истичу: „Пишем да сам Србин јер живим у Србији, а Румун нисам јер не живим у Румунији”, или „Влашки говоримо, али нисмо Власи већ Срби” (Durlić 2010, 7; Draškić 1969, 61). У том смислу, према неким изворима Власи су заправо Срби, алтерофони, тј. Срби који говоре влашким језиком или знатно модификованим српским језиком (Marjanović 1981).

Од 1960-их година компарацијом пописних података могу се запазити значајне промене. На пример, 2002. године број лица са влашким матерњим језиком и даље је већи него укупан број Влада, али је то је у мањем распоруку него 1953. године, што указује на њихово све чешће опредељивање за свој етнос. Тако је 92% лица навело влашки језик као матерњи, на другом месту српски (7,7%), а тек потом румунски

(0,3%), који упркос великој сличности не доживљају као свој матерњи језик. Међутим, задњи попис (2011) показао је смањење степена подударности та два етничка обележја за 10 процентних поена (са 92,0% на 82,1%), што значи да се готово једна петина (18%) Влаха декларисала за неки други (српски) језик као матерњи (Republički zavod za statistiku [RZS] 2013).

Као и код утврђивања етногенезе, велика конфузија влада и око влашког језика, као круцијалне и неодвојиве компоненте влашког националног идентитета. Власи се према језику и пореклу могу диференцирати на две основне групе. Царани, досељени из Румуније после 1830. године када су ти крајеви дефинитивно ослобођени од Турака, пореклом су углавном из кнежевине Влашке, а друга група, Унгурјани, досељени су већ крајем 18. века из Баната, Ердеља и Седмоградске области, из крајева који су некада били под влашћу Угарске. Разлике између њих постоје у језику и бројним елементима културног наслеђа, али су данас ове етничке групе у великој мери измешане.¹² Унгурјани су бројнији и чине готово половину влашке популације, око 47% (а заједно са Мунћанима као подгрупом чине две трећине), док је Царана око 33%.

Лингвистичким проучавањем говор Влаха сврстан је у два наречја дако- румунског дијалекта (Царани говоре олтенским, а Унгурјани банатским дијалектом), а због непостојања нормираног књижевног језика има бројне језичке особености.¹³ Влашки говор пун је словенских речи (што се нарочито види код Унгурјана) и српских израза, али тај нови фонд речи неупоредиво је мањи од дубоког лингвистичког наслеђа румунског порекла. У основи је то румунски језик из времена од пре два три века који је сачувао словенске речи у себи, негде једноставне, а негде са малим изменама, док су Румуни касније словенске речи заменили француским и италијанским и тако још једном романизовали свој језик. Дакле, матерњи језик Влаха пореклом је део румунског језика

12 Међу њима се издваја група позната под именом Буфани који су се досељавали на рад у Мајданпек из Уј-Молдаве, где су се бавили рударством. Због тога су названи Окнари и Карбонари, а све до недавно су били једини мајстори који су умели да справљају угаљ од дрвета (Petrović 1996, 799).

13 Језик Влаха, или прецизније ова два наречја су сродни, а један је сасвим близак једном од румунских дијалеката по својим основним језичким особинама. Међутим, влашки језик је био језик без писма, а тек недавно долази до покушаја његове стандардизације, али је то оспорено по питању квалитета и прихватљивости (Dragić 2004).

(што се види из самог његовог назива, јер влашко „ljĩmba rumĩnjaskã” дословце значи „румунски језик”), али Власи не разумеју румунски књижевни језик, иако говоре његовим дијалектима, јер је он настао после њиховог одласка са тог подручја. При томе, наречја којима говоре поменуте две влашке групе имају своје пандане на румунском тлу, одакле су се доселили њихови преци.¹⁴

Језик, као значајна етнолошка одредница, представља јак кохезиони фактор који Влахе повезује у једну целину, а истовремено их одваја од суседних националних заједница. Савремену етнологију карактеришу и ставови да „највећу масу становништва у Ђердапском Подунављу чине припадници влашке говорне групе, чији се језик битно разликује од румунског”, или да су „разлике између влашког говора и румунског језика, посебно у усменом народном стваралаштву, веома велике” (Vlahović 1998, 106).

Очигледно је да постоји одређена лингвистичка празнина када је у питању влашки језик, а тек у новије време све више се говори о стереотипима у друштвеним наукама око питања језичког идентитета Влаха, за разлику од ситуације на почетку 20. века када се ова тема готово уопште није ни разматрала будући да је већина лингвиста углавном била незаинтересована, или је само истицала неопходност да се влашки народни говор што пре истражи (Sikimić 2002, 189). Власи представљају мешавину становништва са влашким језиком, који су насељавали комуникационо неповезане и економски неразвијене крајеве источне Србије. Отуда није дошло до формирања сопственог књижевног језика, а ни прихватања румунског. Власи су се сами, добровољно определили за језичну асимилацију у односу на српски језик, а тиме и за српску културу. Друштвени развој источне Србије и њено интегрисање у социо-економске и образовно-културне процесе Србије, допринели су постепеном уклапању Влаха у српску нацију, без обзира што углавном старије генерације и даље задржавају влашки језик (Draškić 1975; Lutovac 1960).

Генерално, може се рећи да се у животу влашког језика уочава више фаза. Прва је када се језик рађао и развијао према

14 Тако наречје источних Влаха или Царана одговара говору Румуна из Мале Влашке (олтенски дијалекат), наречје централних Влаха или Мунђана слично је са говором Румуна у реону Појана Руске и масива Годеану (банатски субдијалекат), док наши западни Власи или Унгуријани говоре готово савршеним банатским дијалектом (Duglić 2020, 40).

својој мери и потреби, и наредна када се на свом матичном подручју успешно носио са другим језицима, у Банату пре свега са српским и мађарским, од којих је преузимао одређене речи и прилагођавао их своме изговору. Следећа фаза започиње на српском тлу, када се среће са српским језиком и када постепено, посебно у време индустријализације, долази до жестоког утицаја билингвизма и убацивања српских речи у влашки језик. У последњој фази, влашки и српски језик су потпуно равноправни, Власи подједнако добро говоре оба језика, мада све већи број младих у градовима не жели да говори влашки, чак и ако га знају (Durlić 2020, 44–46). То је судбина многих етничких заједница које живе у мултикултуралним и мултијезичким областима где се билингвизам јавља као нужност и услов за живот и опстанак у одређеној средини.

Очување матерњег језика важно је за национални и културни идентитет припадника националних мањина, али за њихову друштвену интеграцију веома је битно и познавање званичног језика. По савременим лингвистичким схватањима решење је у вишејезичности у оквиру које би мањине коришћењем свог матерњег језика сачувале сопствени језички идентитет, док би им истовремено познавање званичног језика омогућило бољу комуникацију и интегрисаност у друштво (Bugarski 2016, 111). Власи ни данас немају стандардизовани језик и писмо, а и локални српски говор разликује се од стандардизованог српског језика, чиме се проблем социолингвистичких истраживања влашког билингвизма додатно компликује, па ова тема, имајући у виду комплексност српско-влашких односа, захтева дубља лингвистичка истраживања (Ćirković 2007, 472).

Из свега реченог, очигледно је да етногенеза и језички идентитет данашњег влашког становништва Србије нису у довољној мери истражени и да су неопходна додатна интердисциплинарна проучавања, али са критичким освртом на доступне изворе, грађу и постојеће теорије. Сложене и дуготрајне миграције, укључујући савремене етногенетске, етносоцијалне и етнокултурне процесе, довели су до великих промена и стварања специфичног етничког амалгама, при чему ти процеси још увек нису завршени и трају до данас. Власи у Србији имају посебан етнодемографски и етнолингвистички идентитет, који чини интегрални део друштвеног, политичког и културног живота Србије.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Bugarski, Ranko. 2016. „Jezik, multikulturalizam i interkulturalizam.” U *Stanje i perspektive multikulturalizma u Srbiji i državama regiona*, ur. Vojislav Stanovčić i Goran Bašić, 111–118. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Institut društvenih nauka.
- Cvijić, Jovan. 1966. *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Cvijić, Jovan. 1922. *Metanastazička kretanja, njihovi uzroci i posledice*. Beograd: Srpski etnografski zbornik.
- Ćirković, Svetlana. 2007. „Tradicionalna kultura Vlaha severoistočne Srbije.” U *Položaj nacionalnih manjina u Srbiji*, ur. Vojislav Stanovčić, 30: 461–481. Beograd: SANU.
- Dragić, Dragomir. 2002. „Vlasi ili Rumuni iz istočne Srbije i vlaško pitanje - pitanja i odgovori”, *Helsinške sveske*, 14: 22–31. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Dragić, Dragomir. 2004. *Istraživanje zaturene istine o Vlasima*. Bor: Forum za kulturu Vlaha.
- Draškić, Miroslav. 1969. „Poreklo stanovništva i etnički procesi u selima Negotinske opštine.” *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, 31–32: 11–64.
- Draškić, Miroslav. 1975. „Naselja, poreklo stanovništva i etnički procesi u opštini Bor.” U *Savremeni procesi etničke simbioze slovensko-romanskog stanovništva u SI Srbiji*, ur. Slobodan Zečević, 38: 11–26. Beograd: Glasnik Etnografskog insituta SANU.
- Durlić, Paun. 2020. *Vlasi na zalasku sunca*. Majdanpek: Udruženje građana Pekus.
- Durlić, Paun. 2010. *Sveti jezik vlašskog hleba*. Beograd: Balkankult fondacija.
- Đorđević, Tihomir. 1906. *Kroz naše Rumune*. Beograd.
- Đurić, Vladimir, Darko Tanasković, Dragan Vukmirović, i Petar Lađević. 2014. *Etnokonfesionalni i jezički mozaik Srbije*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Lutovac, Milisav. 1960. „Etnički sastav i etnička struktura u

- Тимоčkoj крајини.” У *Rad Kongresa folklorista Jugoslavije u Zaječaru i Negotinu 1958.godine*, ur. M. Lalević, 13–39. Beograd.
- Marjanović, Miloš. 1981. *Društvene i kulturne promene u selima vlaške etničke zajednice Negotinske krajine*. Beograd: Etnografski institut, SANU.
- Mihajlović, Tamara. 2014. „Vlasi u Republici Srbiji prema rezultatima popisa 2011. godine.” *Demografija*, 14: 212–227.
- Mutavdžić, Predrag. 2008. „O etnonimu Vlasi u značenju Srbi.” *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, 74: 297–306.
- Petrović, Dragoljub. 1966. „Iredenta fašističke Rumunije u severoistočnoj Srbiji 1941–19441.” *Jugoslovenski istorijski časopis*, 3–4: 40–51.
- Petrović, Dragoljub. 1968. „Važniji momenti iz istorije nastanka Vlaha u severoistočnoj Srbiji.” *Razvitak*, 2: 44–49.
- Petrovic, S. Dragoljub. 1996. „Vlasi severoistocne Srbije kao etnički entitet.” U *Položajmanjina u Saveznoj Republici Jugoslaviji*, ur. Miloš Macura, Vojislav Stanovčić, 19: 795–807. Beograd: SANU, Odeljenje društvenih nauka.
- Perić, Miodrag. 2014. *Vlasi severoistočne Srbije*. Petrovac na Mlavi: Nacionalni savet Vlaha.
- Petrović, Ruža. 1987. *Migracije u Jugoslaviji i etnički aspekt*. Beograd: Istraživačko- izdavački centar SSO Srbije.
- Petrović, Ruža. 1994. „Etnička pripadnost roditelja i dece.” *Jugoslovenski pregled*, XXXV, 3–4: 22–39.
- Poulton, Hugh. 1997. “Insiders and Outsiders: the Transnational Minorities – Jews, Armenians, Vlachs and Roma.” *International Report*, 6: 37–51.
- Raduški, Nada. 2007. *Nacionalne manjine u Centralnoj Srbiji - etničke promene i demografski razvoj*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Raduški, Nada. 2011. „Demografske komponente nacionalnog identiteta.” *Srpska politička misao*, 31 (1): 321–336. doi. org/10.22182/spm.3112011.15.
- Raduški, Nada, 2013. „Nacionalna pripadnost stanovništva Srbije

- po popisu 2011. godine.” *Srpska politička misao*, 39 (1): 11–28. doi.org/10.22182/spm.3912013.1.
- Republički zavod za statistiku [RZS]. 2012. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji, Nacionalna pripadnost, podaci po opštinama i gradovima*, knjiga 1. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku [RZS]. 2013. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. godini u Republici Srbiji, Verispovest, maternji jezik i nacionalna pripadnost*, knjiga 4. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku [RZS] 1954. *Konačni rezultati popisa stanovništva 1948*, knjiga 9. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Sikimić, Biljana. 2002. „Etnički stereotipi u Vlasima u Srbiji.” U *Kulturni i etnički identiteti u procesu globalizacije i regionalizacije Balkana*, ur. Ljubiša Mitrović, 187–199. Niš: JUNIR, Centar za balkanske studije.
- Spasovski, Milena. 1994. “Teritorijalni razmeštaj naroda i nacionalnih manjina u SR Jugoslaviji.” *Jugoslovenski pregled*, 1: 3–18.
- Stojadinovi, Miša, i Dragan Trailović. 2017. „Vlasi kao etnička grupa u Srbiji.” U *Anatomija rumunske politike*, ur. Zoran Milošević, 234–249. Šabac: Centar za akademske reči.
- Vesić, Miladin. 1978. *Stanovništvo i migracije u istočnoj Srbiji*, posebna izdanja, knjiga 31. Beograd: Geografski institut Jovan Cvijć, SANU.
- Vlahović, Petar. 1980. „Neke etnološke odrednice Vlaha severoistočne Srbije.” *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije*, 1: 103–111.
- Vlahović, Petar. 1967. „Etnička simbioza stanovništva u severnoistočnoj Srbiji.” *Razvitak*, 4 (5): 86–92.
- Vlahović, Petar. 1998. „Etnički procesi i etnička simbioza stanovništva severnoistočne Srbije.” U *Etnički odnosi Srba sa drugim etničkim zajednicama*, ur. Nikola Pantelić, 95–107. Beograd: Etnografski institut, SANU.

Nada M. Raduški**Institute for Political Studies, Belgrade***ETHNOGENESIS, IDENTITY AND
DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF THE
VLACHS IN SERBIA****Resume**

On the ethnic map of Serbia, the Vlach ethnic community occupies a special place, specific in many of its characteristics (origin, language, tradition, customs, demographic development, etc.). The paper studies the ethnogenesis of the Vlachs, through the prism of complex historical, migratory, ethnic, ethnogenetic, integration and assimilation processes, by considering different theories, attitudes and opinions often diametrically opposed, which implies the conclusion that this topic has not yet been sufficiently and multidisciplinary researched. Analysis of Vlach population development, based on the census data (1948–2011), shows large variations in their number as a result of frequent changes in national affiliation, while they are much more stable in declaring of the mother tongue, choosing their ethnicity. Alteration, concealment or loss of the national identity and crossing to another ethnic group has directly affected extreme oscillations in the number of the population of the Vlach which cannot be explained by demographic factors only. In case of the Vlach the continuous changes in case of their declaration of ethnicity have often had a crucial impact on their demographic dynamics.

The census data have shown that a huge number of them in addition to the Vlach language have reported to speak one more language (usually a dominant language which is used in the surrounding where they live) and so such alterophony is a confirmation of continuous functioning of ethnogenetic and assimilation processes. Although alterophony is present to a certain extent, the Vlach language has survived to this day, which is of great importance for preserving their national and linguistic identity, and also the knowledge of the official language is necessary for full integration into the social, cultural and political life of Serbia.

Keywords: Vlachs, origin, language, identity, demographic development, Serbia

* E-mail address: nadaraduski@gmail.com.

* Овај рад је примљен 26. јануара 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 23. фебруара 2021. године.